

Иван Ђорђевић*Етнографски институт САНУ, Београд*
djordjevic.ivan77@gmail.com

О фудбалу, антропологији и транзицији. Наративи о насиљу и безбедности у савременој Србији*

Апстракт: Циљ овог рада јесте утврђивање начина на који се кроз схватање савременог фудбала концептуализују идеје о култури у којој се живи, пре свега кроз кроз призму преклапања и преговарања идентитетских политика условљених локалним културним контекстом, али, истовремено, узимајући у обзир све већу глобализованост овог спорта. Посебан фокус биће усмерен ка дискурсу безбедности, као једном од важних наратива везаних за стање савременог фудбала. Пратећи медијске наративе везане за ову тему, са нарочитим освртом на убиство француског навијача Бриса Татона у Београду у септембру 2009. године, настојаћу да укажем на доминантне представе које преовлађују у концептуализацији савременог домаћег фудбала, и, самим тим, транзиционог периода у коме се Србија данас налази.

Кључне речи: фудбал, насиље, безбедност, антропологија, транзиција, Србија

Ја волим фудбал. Од када памтим, он је неизоставни део мог живота. Од најранијих сећања на оца како чуљећи уши покушава да ухвати неразговетне речи италијанског коментатора на прастаром радију који је једини у кући могао да прими сигнал RAI-а, у нади да ће баш ове недеље имати десет погодака на спортској прогнози, преко чувеног "овај програм је као торта, ред музике па ред спорта", цингла без кога недеља поподне не би била то што јесте, па до првих сусрета са Спортском бубамаром број четири у локалном школском дворишту. И данас осећам сузе на свом лицу када сам као петогодишњак (дечаци у том узрасту још смеју да плачу, али не смеју да губе у фудбалу) играо на "турниру" у крају, и неки минут пред крај, бесан од немоћи због блиског пораза шутнуо лопту која је волшебно ушла у гол, доносећи и мени и мојим малим другарима неописиву радост због избореног продужетка. Са пет година једва да сам знао и једно стварно фудбалско правило, али то тада није било ни битно. После су дошли одласци с оцем на утакмице (Звезде, наравно), посете његовим пријатељи-

* Овај рад је резултат истраживања на пројекту бр. 177026: Културно наслеђе и идентитет, који у целости финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

ма приликом одигравања важних мечева, и лагано осамостаљивање у свету онога што Енглези називају "the beautiful game". Бежање из школе због утакмица Купа шампиона у славним Звездиним данима, јурење оправдања за радну суботу коју је неко заказао баш на дан када је игран стоти дерби, пропуштање испитних рокова због разних међународних фудбалских манифестација – указивало је на трајну опседнутост игром у којој, како каже Гери Линекер у својој чувеној изјави, на крају увек победе Немци.

Ова кратка исповест, претпостављам, веома личи на причу било које особе која са многим дели културне преференције према оном сегменту популарне културе која се зове фудбал. А тај поп-културни садржај у овом тренутку свакако представља један од најдељенијих у читавом свету.¹ У том смислу, ни као љубитељ фудбала ни као антрополог не могу се сложити с духовитом мишљу немачког писца Мартина Валзера како је бесмисленије од самог ногомета само једно: умовати о ногомету (према: Vrcan 2003, 7).

Циљ овог рада, дакле, јесте извесна врста "умовања о фудбалу". Предмет анализе, међутим, свакако није фудбал по себи, нити настојање да се утврди "истина о природи ове игре". Намера ми је, заправо, да укажем на начине на који се кроз схватање савременог фудбала концептуализују идеје о култури у којој се живи, пре свега кроз кроз призму преклапања и преговарања идентитетских политика условљених локалним културним контекстом, али, истовремено, узимајући у обзир све већу глобализованост овог спорта. Посебан фокус биће усмерен ка дискурсу безбедности, као једном од важних наратива везаних за стање савременог фудбала. Пратећи медијске наративе везане за ову тему, са нарочитим освртом на убиство француског навијача Бриса Татона у Београду у септембру 2009. године, настојаћу да укажем на доминантне представе које преовлађују у концептуализацији савременог домаћег фудбала, и, самим тим, транзиционог периода у коме се и данас налази Србија.

The Beautiful Game?

Гледајући утакмице данашње енглеске Премијер лиге, човек би стекао утисак да не постоји лепше место за провођење недељног поподнева од неког од бројних модерних и удобних стадиона широм Острва. Насмејани навијачи оба пола, свих могућих узраста и боје коже седе на трибинама навијајући за свој тим, успут уживајући у освежавајућем пићу и укуским сендвичима. Телевизијска камера често овековечује радост баке и њеног

¹ Процењује се, рецимо, да је Светско првенство у фудбалу 2002. године гледало укупно 28,8 милијарди телевизијских гледалаца у двеста тринаест земаља (Ђулијаноти 2008, 5).

унука обучених у клупске боје када њихов тим постигне гол, док поред њих весели туристи из Кине или Јапана не штеде своје фото апарате сликајући спектакл који се ретко може пронаћи. Оваква идилична слика једне фудбалске утакмице, међутим, драматично се мења уколико се вратимо само двадесетак година у прошлост. Директан телевизијски пренос несреће на стадиону Хилсбороу у Шефилду 1989. године, приликом одигравања полуфиналне утакмице енглеског ФА купа између Ливерпула и Нотингем Фореста, приликом које је деведесетшест људи изгубило живот док је седамстошездесетшест гледалаца повређено, приказивао је сасвим другачије призоре. Уместо радосних породица, телевизијски посматрачи могли су видети мртва тела како леже на травњаку, као резултат трагичне процене организатора утакмице и полиције која је изазвала панику и стампедо навијача, резултирајући једном од највећих несрећа у историји фудбала. Овај ужасавајући епилог једног фудбалског меча био је само кулминација процеса који се у земљама западне Европе, а нарочито у Енглеској, одигравао још од шездесетих година прошлог века, када се рађа модерни хулиганизам, односно тзв ултраштво у случају Италије (Vrcan 2003, 54). Насиље навијача у том периоду, а нарочито крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година постало је неизоставни део фудбалског ритуала. Туче између зараћених ривалских навијачких група и њихови сукоби са полицијом неретко су резултирали и људским жртвама.

Нулта тачка европског фудбала у овом контексту достигнута је у мају 1985. године када је на стадиону Хејсел у Бриселу, где се играла утакмица финала Купа европских шампиона, након напада навијача Ливерпула на симпатизере Јувентуса погинуло тридесетдевет Италијана док је њих шест стотина повређено (Goldblatt 2008, 543). Ионако уздрмана све већим проблемом насиља, Европска фудбалска унија (УЕФА) је након тога донела одлуку да се британски тимови суспендују из свих европских такмичења на пет година, што је, за до тада веома доминантан енглески клупски фудбал, представљало тежак ударац. Политичка ситуација у самој Британији, међутим, била је таква да се овакав епилог дочекао готово са радошћу. Након економске кризе и све тежег одржавања тзв "државе благостања", у овој земљи је од краја седамдесетих на власти била конзервативна влада предвођена премијерком Маргарет Тачер. Њена политика је у свим сегментима друштва наметнула апсолутну тржишну логику, а до средине осамдесетих година готово сви некадашњи симболи радничке Британије попут некада снажних синдиката практично су изгубили утицај. У извесном смислу, може се рећи да су трибине фудбалских стадиона остале последња упоришта ослабљене радничке класе која је историјски "посеждала" овај спорт (Giulianotti 1999, 146), а све насилнији испади навијача дали су прилику конзервативној влади да и у овом сегменту друштва "уведе ред". Тако у британској штампи након хејселске трагедије почињу да пре-

овлађују наслови попут "Судови крећу у рат на фудбалске лудакe" или "Фудбал маршира у рат", док се навијачи називају "животињама" и "зверима" (Vrcan 2003, 55). Кључна реч постаје безбедност, а јавност се уверава да се тај идеал може достићи само политиком "чврсте руке". Користећи одлуку УЕФА коју је и сама подржала и охрабрила, премијерка Тачер у том периоду почиње да спроводи низ иницијатива усмерених ка сузбијању хулиганских испада, од увођења обавезе показивања личне карте на улазу, преко ригорозне казнене политике за насиље на стадионима, до увођења камера помоћу којих је омогућен надзор евентуалних изгредника (Goldblatt 2008, 600-601). Након катастрофе на стадиону Хилсбороу, уводи се још једна мера, која ће се показати као једна од кључних у процесу који је довео до онога што се често назива комодификација фудбала, а који је резултирао идиличним сликама са почетка овог поглавља. У питању је, наиме, увођење обавезног седења на читавом стадиону (Giulianotti 2002, 25), чиме је, у извесном смислу, обесмишљен било какав традиционални начин навијања за свој клуб.²

Крај осамдесетих година, међутим, поред борбе за смањивање инцидената на стадионима и око њих, доноси још једну, рекло би се пресудну новину која ће на крају довести до тога да фудбал у Европи изгледа онако како га данас познајемо, као високо медијатизовани комодификовани спектакл. Реч је о наглom повећању интереса телевизијских станица за преносе фудбалских утакмица.³ До тада питање телевизијских права на директно приказивање мечева није представљало претерано битну ставку у буџетима фудбалских клубова. Појава конкуренције у виду кабловских ТВ станица попут BSkyB Руперта Мардока у Британији довела је, међутим, до наглог скока цена које су клубови могли да наплате за директне преносе. Улазак корпоративног капитала узроковао је, следствено, и трансформацију такмичења, тако да је 1992. године у Енглеској основана Премијер лига.⁴ Први уговор у вези са ТВ правима који је новоосновани *Premiership* потписао са BSkyB износио је, за то време, астро-

² Треба имати у виду да на енглеским стадионима стјуарди строго контролишу понашање навијача на стадиону, а свако супротстављање њиховој, рецимо, љубазној молби да посматрач седне на своје место, може резултирати озбиљном казном.

³ Ово нарочито важи за тзв кабловске оператере, мреже нових телевизијских станица заснованих на принципу претплате. Још средином осамдесетих година новоосновани француски Канал + увидео је да су преноси спортских догађаја изузетно лукративан посао (Goldblatt 2008, 572).

⁴ Поента оснивања засебне лиге лежи у потреби да се најјачи клубови одвоје од слабијих, чиме се омогућава и одвојено пословање елитних тимова, који преко новог такмичења које сада функционише као својеврсно предузеће, могу остварити различите интересе попут наведене продаје ТВ права, без обавезе да добит деле са клубовима из нижих (и сиромашнијих) нивоа такмичења.

номских 304 милиона фунти за период од три године (Goldblatt 2008, 689), док је за период од 2007. до 2010. године тај износ нарастао до импресивних 1,24 милијарде евра, не рачунајући бонусе за учешће у европским такмичењима (Vgootan 2007, 314).

Иако се не може рећи је конзервативна влада, доносећи мере о сузбијању насиља на стадионима, свесно настојала да комерцијализује фудбал, чињеница је да је управо решавање "питања безбедности" послужило као кључни замајац у новим корпоративним стратегијама предузећа у која су се претворили фудбалски клубови. Уплив крупног капитала довео је до тога да дотадашња "традиционална" публика, пре свега из радничке класе, више није представљала жељену циљну групу. Сада више нису били потребни навијачи који у фудбалу уживају, већ они који га конзумирају. У том контексту, рапидан пораст цене карата, где је минимални износ који треба да се издвоји за један меч Премијер лиге 40 фунти, дословно је "избацио из игре" многе дотадашње редовне посетиоце који такав луксуз себи више нису могли да приуште. Стадиони, некада упориште и место забаве радничке класе, постају високо комерцијализовани простори које заузимају припадници средње и више средње класе. Тако се фудбал, некада механизам за испољавање превасходно локалних идентитета, из културе заједнице трансформише у типичан продукт популарне културе (Vitì 2008, 191). Ова својеврсна центрификација (gentrification) британског фудбала најбоље се одсликава у речима једног навијача Манчестер Јунајтеда који објашњава: "Они не желе просечног човека из радничке класе. Они хоће људе који ће потрошити 150 фунти. Такви ће појести оброк, купити нешто у клупској продавници (...) Фудбалски навијачи више нису пожељни – осим ако нису веома богати навијачи који себи могу приуштити да потроше онолико новца колико то компаније желе" (Dubal 2010, 135). Клубови тако свесно мењају свој идентитет, трансформишући се из доминантно локалног контекста у другачији модерни космополитски бренд, који привлачи милионе људи широм света.⁵ Навијачи фудбалског клуба Манчестер Јунајтед, сада, заправо, постају конзументи бренда Манчестер Јунајтед.

Фудбал је, дакле, у само двадесет година доживео дубоку трансформацију, прелазећи пут од друштвеног изопштеника до једног од централних колективних културних искустава новог миленијума (Goldblatt 2008, 545). Постајући високо медијатизовани профитни спектакл, он је, међутим, узроковао и промену идентитета гледалаца, где се оса традиционалног на-

⁵ Највећи европски фудбалски клубови одавно своје летње припреме проводе у земљама Азије и САД, организујући међусобне дуеле који привлаче огромну пажњу. Процена је да Манчестер Јунајтед сада има преко 200 милиона навијача, од којих преко половине отпада на становнике Кине.

вијаштва лагано помера у правцу новог, конзумеристичког фудбалског фана, превасходно заинтересованог за квалитет производа који троши, или чак *flaneur-a*, чији је ангажман у фудбалу заснован искључиво на високој естетизацији робе коју у том тренутку конзумира (в. Giulianotti 2002).

The Not-So-Beautiful Game?

"Наш велики храм фудбала још је ту, али верника има све мање, у њему се све ређе служе фудбалске мисе, молебани у славу бубамаре, из њега се све ређе према небу дижу одсјаји бенгалске ватре и крици фудбалских верника у трансу. Мрачна и празна Маракана стоји као неми споменик једног пада, једног пораза, једног суноврата" (Čolović 2001).

Ове надахнуте речи Ивана Чоловића посвећене стадиону Црвене звезде ваљано сумирају оно што се десило са српским фудбалом у периоду од деведесетих година прошлог века. Ратно окружење, међународне санкције, економски суноврат, све је то допринело да се некада респектабилна југословенска фудбалска лига претвори у низ у сваком погледу сиромашних такмичења у организацији некадашњих република бивше СФРЈ.

Југословенски фудбал је у периоду седамдесетих и осамдесетих година прошлог века заузимао солидно место у европској хијерархији, повремено доживљавајући велике успехе, попут финала купа УЕФА 1979. године које је Црвена звезда изгубила од Борусије из Менхенгладбаха или полуфинала истог такмичења у коме је учествовао Раднички из Ниша 1982. године. Репрезентација је, такође, остваривала запажене резултате, уколико се таквима могу сматрати пласмани на већину великих светских такмичења. Свакако, највећи успех југословенског и српског клупског фудбала било је Звездино освајање Купа европских шампиона 1991. године, док је репрезентација претходног лета на светском првенству у Италији заузела пето место.

Популарност и квалитет фудбала, дакле, у том периоду били су у успону, упркос повременим аферама попут оне са намештањем утакмица у сезони 1985-86. Истовремено, као одјек дешавања у западној Европи, почетком и средином осамдесетих година догађа се прави навијачки "бум", где се од до тада релативно пасивне публике одвајају групе организованих навијача, попут Партизанових "Гробара", Звездених "Цигана", загребачких *Bad Blue Boys-a* и сплитске *Torcide*. Попут својих европских колега, и ове групе део свог идентитета заснивају на насиљу, како вербалном тако и конкретном, оличеном пре свега у сукобима са супарничким навијачким таборима. Озбиљнијих инцидената, барем у поређењу с онима у Енглеској тог доба, није било. Југословенски фудбал имао је, међутим, другачији проблем, директно везан за дубоку политич-

ку и економску кризу у коју је у том периоду запала држава. Све неминуванији распад земље, праћен бујањем национализма у републикама бивше СФРЈ, имао је своју рефлексију на стадионима широм земље, који су постали прави мегафон за националистичка препуцавања (Čolović 2000, 338-342, Lalić 1990, 124-129). Кулминација такве ситуације била је никада одиграна утакмица између Динама из Загреба и Црвене звезде у мају 1990. године, која се претворила у општу тучу између навијача оба клуба и полиције, праћену директним телевизијским преносом, на срећу без људских жртава (Mihailović 1997; Sack, Suster 2000). За разлику од британског случаја, реакција јавности није, међутим, ишла у правцу сузбијања насилничког понашања навијача. Упркос начелним осудама насиља, медији и званичници у Србији и Хрватској су читав сукоб заправо инструментализовали за потребе растућег национализма (Ђорђевић 2009). Фудбал је у том тренутку у јавном наративу престао да буде недељна забава и преворио се у нешто много озбиљније – у полигон за регрутовање војника који више нису водили ритуалне ратове, већ оне праве (Čolović 2002). Дакле, док су насилни навијачи у Енглеској у том тренутку бивали хапшени и протеривани са стадиона, а питање безбедности представљало кључни параметар у промишљању будућег изгледа фудбала, српски и хрватски *ultrasi* не само што нису стигматизовани, већ су промовисани у истинске хероје и патриоте, који бране своју земљу од надирућег непријатеља. Оваква ситуација оставиће далекосежне последице на ситуацију како у српском тако и у хрватском фудбалу, јер су навијачи након максимирских догађаја стекли снажан политички легитимитет. Сила и агресија постале су нормалне друштвене појаве и легитиман начин постизања било којих, па и политичких циљева, у "својеврсној синергији државног, парадржавног и привидно реприватизованог насиља" (Vrcan 2003, 147). У таквом контексту, навијачке групације више нису осуђиване као хулиганске, јер им је легитимитет давао патриотизам, као својеврсна и ултимативна врлина у јавном простору који је тежио апсолутној националној хомогенизацији. Када се једном догодило да навијачке групе постану озбиљан политички фактор чије мишљење и ставови се ослушкују и цене, тај процес се само наставио. Инструментализација навијача у политичке сврхе била је видљива и током петооктобарског преврата а наставила се и у протеклим годинама. Једном зарађени ореол "искрених патриота" и врховних судија у одређивању пожељних друштвених појава обилато је трошен у различитим приликама, од бројних транспарената чисто политичке природе, као што су они везани за статус Косова, до пружања подршке хашким оптуженицима.

Навијачко насиље, међутим, није било ни једини нити главни узрок суноврата српског фудбала током деведесетих година прошлог века. Није то била само ни објективно катастрофална економска ситуација проузрокова-

на ратом, хиперинфлацијом и санкцијама. Наиме, општи пад квалитета и нагло сиромашење фудбалских клубова никако није јединствен случај само за Србију. Транзиција у тржишну економију оставила је трага на овај спорт у практично свим земљама источне Европе, а клубови који су до тада живели од издашних донација државе препуштени су самима себи. С обзиром на то да продаја ТВ права као основни извор прихода, за разлику од земаља западне Европе, у транзиционим земљама није достигла ни приближан ниво добити, клубови су били приморани да живе од продаје својих фудбалера богатим екипама Запада. Може се рећи да је фудбал патио од истих болести попут сваке транзиционе економије – константног мањка квалитетне радне снаге, склоности корупцији и повезаности с организованим криминалом (Goldblatt 2008, 685). Тако Емил Минчев наводи како је бугарски фудбал постао "озлоглашен због мрачних трансакција, прања новца и сумњивих активности на ивици закона. Таква ситуација учинила је приватизацију у бугарском фудбалу изузетно атрактивном за локалне и међународне мафијашке босове, трансформишући фудбалски свет у Бугарској у сферу утицаја организованог криминала, дозволивши да се уништавање морала и кршење закона прошире до невиђених размера" (према Nielsen 2010, 93). Ситуација у српском фудбалу била је практично идентична, са разликом да овдашњи фудбалски клубови (ни до данас) нису приватизовани. Осуђени да таворе унутар безначајне локалне лиге, без могућности да учествују у елитним такмичењима попут Лиге шампиона, тимови попут Звезде или Партизана пословали су под сумњивим околностима заснивајући клупску економију искључиво на распродаји ретког квалитетног играчког кадра. У таквим околностима било је логично да интересовање за фудбал практично нестане, а утакмице у нерегуларним првенствима пратио је мизеран број посматрача.

Експлозија популарности модерног европског фудбала током деведесетих, можда и парадоксално, није заобишла Србију. У том периоду, наиме, велики број телевизијских станица нудио је многобројне преносе утакмица европских лига, као и Лиге шампиона. За разлику од принципа "плати-па-гледај" који је био на снази у земљама Запада, овдашња публика имала је, захваљујући потпуно нерегулисаном тржишту ТВ права у земљи под економским санкцијама, могућност бесплатног уживања у све спектакуларнијим такмичењима италијанских, енглеских или немачких великана. Тако је, у недостатку локалне фудбалске забаве, велики број фудбалских посвећеника излаз пронашао у пасионираном праћењу великих европских лига, на исвестан начин интернализујући модел високо комерцијализованог фудбала који се нудио са малих екрана. Фудбал је тако у Србији престао да буде култура заједнице, а није се трансформисао у популарну културу, осим на нивоу конзумације глобалног фудбала.

Ситуација се није драстично променила ни након демократских промена у октобру 2000. године. Иако је увођење извесног реда у тржишно пословање довело до смањивања очигледно криминалних радњи током деведесетих година, фудбалски клубови наставили су да таворе у лиги без економског потенцијала, са спорадичним успесима попут Партизановог пласмана у Лигу шампиона 2003. и 2010. године. Питање регуларности првенства, као и константне сумње у постојање мутних радњи у пословању фудбалских клубова остало је на снази и данас. Нерегулисано власништво над "удружењима грађана", како су званично регистровани клубови, такође доприноси немогућности транспарентног пословања. Оно што се, међутим, посебно издваја као проблем савременог фудбала у Србији, јесте и питање безбедности публике на стадионима. Константан проблем навијачког насиља, који је у протеклим годинама резултирао и људским жртвама, у јавном говору постао је на изванредан начин кључна реч када се говори о "оздрављењу" домаћег "лоптања". У наредном делу рада фокусираћу се управо на наративе о насиљу, настојећи да утврдим како се, кроз дискурс безбедности и цивилизовања, конституишу и репродукују концепти везани за актуелни тренутак транзиције у Србији, али и који модели служе као основа за те концепте.

A Slum Game Played in Slum Stadiums Watched by Slum People (*Sunday Times*, 19 May 1985)

Када је 29. септембра 2009. године у болници, након десет дана неуспешних лекарских покушаја да му спасу живот, умро навијач француског Тулуза Брис Татон, читава јавност у Србији устала је на ноге. Овај младић био је жртва напада навијача Партизана, задобивши тешке повреде када је бачен са једног зида у центру Београда, од чега је касније и преминуо. Ужасан епилог једног "навијачког обрачуна" довео је до нове полемике о проблему насиља везаног за фудбал, а реакције су биле бурне. Тако је премијер Мирко Цветковић поручио како ће "државни органи обезбедити сигурност за све у Србији", додавши: "Већ смо показали одлучност у решавању овог проблема с којим су се суочавале и друге државе. Настојаћемо да искористимо и њихова искуства у ефикасној борби против насилног понашања хулигана и тиме на системски начин уведемо ред у Србији" (*Танјуг*, 29.09.2009.). Реакције других званичника биле су сличне. Министарка правде Снежана Маловић је истакла да "репресивно деловање државе представља потпуну консолидацију надлежних органа у откривању изгредника и њихово привођење правди, док превентивно подразумева измене законске регулативе" (B92, 29.09.2009.). У интервјуу

београдском дневнику *Данас* министарска омладине и спорта Снежана Самарцић Марковић подсећа:

"Од 2002. године у Србији је чак осморо људи убијено у насиљу хулигана. Последњи случај, убиство Бриса Татона још је једна велика трагедија и починиоци тог гнусног злочина морају бити пронађени и адекватно кажњени. Морам да кажем да све те људе нису убили навијачи већ хулигани и између њих морамо правити разлику. Они који искрено воле своје тимове и на утакмице иду само са жељом да подрже своје клубове као и сви ми таоци су хулигана" (*Danas*, 16.10.2009).

Реакције званичника, али и јавности, у овом случају биле су неподељене. Хулиганство је још једном лоцирано као озбиљна претња, а начин решавања ове врсте насилног понашања проналази се у одлучној реакцији државе, пре свега преко репресивног апарата. Дакле, проблем бива дислоциран из домена спорта, и премешта се на раван важног државног и друштвеног питања. Да је реч о томе сведочи и чланак из недељника *Време*, у коме се наводи:

"Кад се тако нешто деси, онда више није реч само о заштити јавног реда и мира, живота и имовине грађана; то постаје и питање заштите уставног поретка. Постоје основе за сумњу да неко полако прави уличну армију грађанског рата и увежбава је за неку будућу прилику (*Vreme*, 01.10.2009.).

Дискурс безбедности у овом случају, дакле, функционише у оквиру једне шире претње, која се налази далеко од стадиона и било каквих спортских или "спортских" мотива. Смрт француског навијача перципира се као директан удар на државу и њене институције. Ако је случај већ такав, интересантно је видети каква су то решења која се нуде као спас од "хулиганске пошастии".

Владе Дивац, спортска легенда Србије, у изјави за дневник *Ало* пореди убиство Бриса Татона са хејселским догађајима:

Мислим да смо, нажалост, чекали да се догоди оваква трагедија, као што су Енглези чекали Хејсел да би реаговали (...) Решење можемо да потражимо у окружењу, почев од Енглеске, па надаље. У оваквој средини где живимо људи све ређе и ређе одлазе на стадионе, јер не осећају да су тамо безбедни" (*Alo*, 30.09.2009.).

У сличном тону говори и Драган Стојковић Пикси:

"Не могу да верујем да се све то догађа у мом Београду. Па, ако више нема безбедности и сигурности на улицама, онда је то Колумбија, а не Србија (...) Требало би укинути све навијачке групе! Ако ти људи имају вишак енергије нека иду у Авганистан да се боре, а нека пусте мирне љубитеље фудбала да уживају у овој игри (...) Држава мора све да реши, нико не може да буде изнад ње. Држава мора да покаже снагу и моћ и стане на пут хулиганима" (*Večernje novosti*, 01.10.2009).

Изјаве двојице спортиста са врхунским ауторитетом такође указују на то да питање насиља у вези са спортом представља државни проблем, али и да модел решавања тог проблема треба потражити у земљама попут Енглеске, које су тај проблем успешно превазишле. Такође, прави се јасна граница између хулигана и "мирних љубитеља фудбала" који не одлазе на стадионе "јер не осећају да су тамо безбедни". Дакле, основни проблем домаћег фудбала је безбедност, а модел су "цивилизоване" европске земље, за разлику од Колумбије и Авганистана који се, у овом контексту, перципирају као нежељени, "примитивни" други, пример незакоња и неуређености, онога од чега Србија по сваку цену треба да побегне.

"Енглески модел" решавања хулиганског питања доминира практично у свакој расправи која се тиче проблема насиља везаног за спорт. Тако се у чланку под називом "Поуке 'случаја Бриса Татона'" у београдском дневнику *Политика* наводи:

"Србија је у великом закашњењу за Европом у спречавању и кажњавању насиља на спортским теренима и око њих. Свакако, треба подсетити на најдрастичнији потез који је својевремено повукла тадашња британска премијерка Маргарет Тачер када је оштрим казнама искоренила насиље на фудбалским теренима на Острву. Баш у стилу њеног надимка "гвоздена лејди". Такав "рецепт", сигурно, био би од користи и за српску бољку. До сада, нажалост, српске власти, осим ретких примера, нису нудиле праве одговоре на провокације и недеља насилника скривених под окриљем навијача. Европа, међутим, не трпи "понављаче". Она очекује да се кандидати који желе у њене редове правовремено прилагоде правилима игре. Ко то не разуме, сигурно, губи. (*Политика*, 26.01.2011)

Решење проблема слично види и министарка правде:

"Учинићемо све да направимо такав оквир који ће правду учинити брзом и достижном. Најбољи пример решења можемо пронаћи у законима Велике Британије која је имала страховит проблем хулиганства на стадионима. Решење се укратко своди на брзу правду и високе затворске казне за хулиганство. Решење је изврсно" (*Blic*, 04.10.2009.).

И министар полиције Ивица Дачић призива британску ефикасност, истичући како "ћемо моћи да кажемо да смо успели у борби против хулиганства тек онда када фудбалски стадиони буду без оградe, као што је то случај са Енглеском" (*Blic*, 17.09.2010), док *Политика* у још једном чланку посвећеном навијачком насиљу наводи: "Како се чини, проблем расних и националних изгреда на спортским теренима могуће је решити искључиво оштрим санкцијама. Ако су Енглези успели да у извесном смислу цивилизују сопствене навијаче познате по екстремном хулиганизму и да викенд утакмице претворе у породичне хепенинге зашто то исто не бисмо урадили и ми?" (*Политика*, 22.10.2006.)

Енглеска, односно Европа, представља идеални модел који треба следити у погледу уређења државе. Овде је очигледно реч о једном од класичних транзиционих наратива у којима се представе о Европи објашњавају кључним речима као што су уређеност, поштовање закона, културна развијеност и етаблиране грађанске вредности (Радовић 2009, 99-101). С друге стране, упркос настојањима да се прикључимо на тај "воз цивилизованости", ми очигледно то још увек нисмо у стању, већ спадамо у ред "понављача", у оном маниру у коме Србија представља оличење хаоса, корумпираности и неуређености у сваком смислу (Živković 2001, 92-93, Радовић 2009, 118).

Оно што је, међутим, веома интересантно приметити јесте чињеница да се ефикасност у решавању проблема у "уређеним", "цивилизованим" друштвима, попут Британије у овом случају, перципира кроз успешност примене репресивног апарата. Таква врста "замишљања државе"⁶ карактеристична је за већину транзиционих друштава, у којима се економска и социјална несигурност превазилази тражењем решења у политици "чврсте руке", која, претпостављено, мора владати у било ком окружењу које претендује да себе назове уређеним.

А како се замишља то идеално друштво које је употребом репресивног апарата напоскон решило проблем хулиганства? Одговор нам даје Градимир Бранковић, функционер Фудбалског савеза Србије, описујући свој разговор са колегом на трибини под називом Лице и наличје хулиганства:

"Благоја Топличића сам неки дан на састанку питао како то изгледа у чувеној Енглеској где су биле такве туче, и он каже: долазе породице са сендвичима и са соковима, сви лепо седе и навијају. Ми смо мислили да смо од њих преузели све ово што не ваља, па хајде сад да преуземо и нешто од онога што је поправљено".

Идеал, дакле, представља мирно поподне проведено с породицом, гледајући омиљени тим у безбедном окружењу истих таквих мирних породичних људи. Да се заиста ради о стратегији, сведоче и речи Андрије Клеута, некадашњег функционера Црвене Звезде, који истиче: Црвена Звезда читаве сезоне ради на едуковању младих кроз разне акције. Волели бисмо да и други тако размишљају и раде на повратку породица и деце на трибине (*Blic*, 21.04.2010). Такав приступ можда најбоље сумира изјава фудбалског тренера Љубише Тумбаковића, који је поводом дуго невиђене велике посете појединим утакмицама у пролеће ове године, рекао: "Чуо сам и да је на трибинама било много деце, и то је оно право. Када утакмице буду гледале читаве породице почећемо да живимо као сав нормалан свет" (*Večernje novosti*, 06.03.2012.).

"Нормалан свет", дакле, на стадионима окупља породице и децу, док "ненормалан" гаји хулигане и насилнике.

⁶ О односу антропологије и државе видети више у Simić 2008.

Закључна разматрања

Прича о фудбалу и насиљу у савременој Србији очигледно има функцију преговарања између два супротстављена политичка пројекта, карактеристична за рецентни транзициони период, а која условно функционишу око наратива "за" и "против" Европске уније. У том контексту, подизање моралне панике⁷ и читав наратив о безбедности "љубитеља фудбала" на стадионима директно реферише на ону опцију која тежи успостављању државе по моделу развијених земаља Запада. Насиље око спортских догађаја тумачи се као ретроградна појава, која је у "цивилизованом" државама сасечена у корену, уз несебичну помоћ јавности и репресивног апарата. С друге стране, контранаратив навијачке поткултуре јасно говори о супротстављању таквој врсти поретка. Уколико такав дискурс и није свесно артикулисан, у контексту припадности конкретним политичким опцијама, ставови навијача који се могу чути или видети на транспарентима широм Србије јасно сигнализирају да се пројекат за који се они залажу може повезати с извором њиховог политичког легитимитета – патриотизмом који је био "у моди" деведесетих година прошлог века. "Србија Србима, напоље са Турцима", "Убиј, закољи, да Шиптар не постоји", "Нож, жица, Сребреница" или "Уби' уби' уби' педера"⁸ и слични слогани постали су део фолклора на фудбалским утакмицама, при чему се таква врста говора мржње не санкционише. Напротив, чест је случај да се у медијским извештајима, упркос таквим појавама, наводи како је атмосфера била сјајна, "права фудбалска". У том контексту се може рећи да "борба против насиља" на коју се стално позива представља недовршени пројекат који на дневни ред долази у екстремним ситуацијама попут случаја Бриса Татона⁹, док се примери вербалног хулиганизма третирају као нормална појава, једва се и помињући у јавном говору.

Призивање "енглеске идиле" на стадионима функционише као претпостављени идеал коме би друштво требало да тежи. При томе, закључак који се може извући из јавног говора о овој теми јесте да би се српски фудбалски терени претворили у оне европске истог тренутка када

⁷ О јавној паници и њеној политичкој контекстуализацији види Ковачевић 2008.

⁸ Оваквих примера има много и крећу се од националне и верске мржње, преко подршке хашким оптуженицима, па све до расне нетрпељивости, као у случају навијача Борца из Чачка који су свом играчу тамне боје коже са трибина поручили да је непожељан, обучени у кукуљице Кју Клуks Клана.

⁹ Сличан пример јесте и дивљање српских навијача у Ђенови, пред меч квалификација за Светско првенство у фудбалу између Италије и Србије у октобру 2010. године. Утакмица је прекинута, а у јавности се подигла велика прашина због још једног примера "слања лоше слике у свет".

репресивни државни апарат стави хулигане под контролу. Такав дискурс указује да је понуђени пројекат "европеизације" заснован искључиво на стереотипима о Западу као уређеном друштву у коме се "зна ред", не водећи рачуна о локалном културном контексту. Британска искуства, као што је у тексту већ напоменуто, говоре о дубокој трансформацији фудбала, почевши од корених промена у класним односима у Енглеској осамдесетих година прошлог века, па до уплива крупног капитала који је од овог спорта направио хиперкомодификовани спектакл у потпуности изменивши структуру публике на фудбалским утакмицама. Међутим, наратив о "породици која једе сендвиче на стадиону" у Србији и нема примарну функцију да трансформише публику у конзументе попут оних у Енглеској, већ да кроз један "идилични модел" оснажи политички пројекат европеизације земље, рачунајући на разумљивост порука које се каналишу кроз овај сегмент популарне културе. Искуства других транзиционих земаља, а и досадашње у Србији, очигледно указују да је веома мала вероватноћа да ће локални фудбал кренути оним путем куда је отишао у западној Европи. Недостатак тржишта, незаинтересованост телевизијских станица и спонзора вероватно ће и даље бити свакодневица овдашњег фудбала, где ће, након "изванредно одрађених припрема за нову сезону" српски клубови губити од исподпросечних европских екипа, а затим се борити за "престижне" домаће трофеје. Натпросечна посета фудбалским стадионима у пролеће 2012. године заправо не говори о квалитету понуђеног фудбалског производа, већ, у контексту о коме је овде реч, представља извесну врсту "вапаја за нормалношћу" и жеље да се живи "као нормалан свет". Али све ово ионако нема везе са фудбалом. Он ће се у Србији играти и даље, биће вероватно лош и досадан као и до сада, а публика ће, уколико је и буде, једва чекати да се утакмица заврши да би на миру, са породицом, уз сендвиче и сок, могла да погледа неки од мечева Лиге шампиона.

Литература

- Biti, Ozren. 2008. The Local and Global in Contemporary Sport. *Narodna umjetnost* 45 (1): 183-197.
- Čolović, Ivan. 2000. *Politika simbola*. Beograd: XX vek.
- Čolović, Ivan. 2001. Lament nad Marakanom. *Republika*: 256-257
- Čolović, Ivan. 2002. "Fudbal, huligani i rat". U: *Srpska strana rata*, Nebojša Popov (ур.), 456-481. Beograd: Samizdat B92.
- Dubal, Sam. 2010. The neoliberalization of football: Rethinking neoliberalism through the commercialization of the beautiful game. *International Review for the Sociology of Sport* 45: 125-146.

- Dorđević, Ivan, 2009. Umeju li antropolozi da igraju fudbal? Sport i identitet u savremenoj Srbiji. *Antropologija* 9: 89-103.
- Đulijanoti, Ričard. 2008. *Sport. Kritička sociologija*. Beograd: Clio.
- Giulianotti, Richard. 1999. *Football. A sociology of the global game*. Cambridge: Polity Press.
- Giulianotti, Richard. 2002. Supporters, Followers, Fans, and Flaneurs. *Journal of Sport & Social Issue* 26 (1): 25-46.
- Goldblatt, David. 2008. *The ball is round. A global history of soccer*. New York: Riverhead books.
- Ковачевић, Иван. 2008. "Страх и паника". У *Страх и култура*, Ковачевић Иван, Жикић Бојан, Ђорђевић Иван, 5-65. Београд: Српски генеалогски центар – Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета, Етнологска библиотека 38.
- Lalić, Dražen. 1990. Nasilništvo nogometnih navijača. Geneza fenomena u Jugoslaviji. *Kultura* 88-90:111-131.
- Mihailović, Srećko. 1997. "Rat je počeo 13. maja 1990." У *Rat je počeo na Maksimiru. Govor mržnje u medijima*, Svetlana Slapšak i Hari Štajner (ур.), 77-124. Beograd: Medija centar.
- Nielsen, Christian Axboe. 2010. The goalposts of transition: football as a metaphor for Serbia's long journey to the rule of law. *Nationalities Papers* 38 (1): 87 -103.
- Радовић, Срђан. 2009. *Слике Европе. Истраживање представа о Европи и Србији на почетку XXI века*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Sack, Allen and Suster, Zeljan. 2000. Soccer and Croatian Nationalism. A Prelude to War. *Journal of Sport & Social Issues* 24 (3): 305-320.
- Simić, Marina. 2008. The State and Modernity as Anthropological Topics: a Very Short Introduction. *Issues in Ethnology and Anthropology* 3 (3): 189-201.
- Vrcan, Srđan, 2003. *Nogomet, politika, nasilje*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Živković, Marko. 2001. Nešto između: Simbolička geografija Srbije. *Filozofija i društvo* XVIII: 73-110.

Ivan Đorđević

Ethnographic Institute SASA, Belgrade

Of Football, Anthropology and Transition.
Narratives about Violence and Safety in Contemporary Serbia

The aim of this paper is to determine the ways in which the culture one lives in is conceptualized through the understanding of modern football. The focus is on the overlapping and negotiation of identity politics determined by the local cultural context, while also taking note of the increasing globalization of the sport itself. Special attention will be given to the discourse on safety, it being one of the key narratives about modern football. By

following the media narratives on the topic, especially those concerning the murder of the French supporter Brice Taton in Belgrade in 2009, I will attempt to point out the images which dominate the conceptualization of contemporary domestic football, and through this, the period of transition which Serbia is currently going through.

Key words: football, violence, safety, anthropology, transition, Serbia

Sur le football, l'anthropologie et la transition.
Récits sur la violence et la sécurité dans la
Serbie contemporaine

L'objectif de cette étude est de définir la manière dont sont, par l'intermédiaire de la conception du football contemporain, conceptualisées les idées sur la culture dans laquelle on vit, avant tout à travers le prisme de superposition et de négociation des politiques identitaires conditionnées par le contexte culturel local mais, en même temps avec la prise en compte de la mondialisation croissante de ce sport. Nous nous concentrons particulièrement sur le discours de sécurité, celui-ci étant important pour l'état du football contemporain. En suivant les récits médiatiques rattachés à ce thème, avec un accent particulier sur le meurtre du supporter français Brice Taton à Belgrade en septembre 2009, je m'efforcerai de rendre compte des représentations dominantes dans la conceptualisation du football serbe contemporain, et par conséquent de la période de transition où se trouve actuellement la Serbie.

Mots clés: Football, violence, sécurité, anthropologie, transition, Serbie

Primljeno / Received: 13.04. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 28. 04. 2012.